

PÁRKÁNYI CSONGOR

AZ „ODÜSSZEUSZ” – AKTÍV INTÉZKEDÉSI TERV

A helsinki konferencia eredményei

1975-ben Helsinkiben ült össze az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ; Conference on Security and Cooperation in Europe, CSCE) 35 országa, amely magában foglalta az európai kontinens összes országát – Albániát leszámítva –, továbbá az Amerikai Egyesült Államokat, Kanadát és a Szovjetuniót. A soklépcsős előkészítő találkozók után végül a tárgyalások harmadik szakaszát az 1975. július 30. és augusztus 1. között rendezett Záróértekezlet fejezte be, amelyen megtörtént az erős konszenzussal elfogadott Záróokmány ünnepélyes aláírása is. Ekkor foglalták okmányba a később *helsinki kosaraknak* nevezett kérdéskörökre adott közös válaszokat.¹

Az I. kosár „*A biztonság kérdései Európában*” címet viseli, amelyben a nagyhatalmak nyilatkoznak arról, hogy nem avatkoznak egymás belügyeibe. Így lényegileg újból elismerték a formális szovjet fennhatóságot az egész szocialista tömbre, amelyért cserébe csak bizonyos emberi jogokat kellett elfogadniuk és a gyakorlatba átültetniük. Ezeket viszont pont a belügyekbe való be nem avatkozás miatt volt nehéz betartatni, amely így némileg korlátozta a konferencia gyakorlati hasznosságát is.

A II. kosár a „*Gazdasági, tudományos, technikai és életköznyezeti téren való együttműködés*” fejezetcímet kapta és főként a két hatalmi tömb közötti szabadabb és könnyebb kereskedelmet akarta elősegíteni.

A III. kosár a „*Humanitárius és egyéb területen való együttműködés*” címet viseli. Mindközül ez az egyik legvitathatóbb és legkevésbé definiált szakasza a Záróokmánynak, amely a szerződő országok állampolgárai és az információ szabadabb mozgásának elősegítését, illetve az ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódó további cikkelyeket tartalmazott. Komoly hiányossága volt, hogy ugyan rendelkezett az említett kérdésekről, ugyanakkor nem definiálta sem a pontos jelentésüket, sem a pontos követelményüket. Kiemelt fontossággal bír a pontok közé sorolandó, vallásszabadságról szóló idevonatkozatható rész is, amely ekkor még olyannyira kezdetleges volt, hogy nem kapott semmilyen lényegi kiemelését, így saját alpontot vagy cikkelyt sem. Mégis igen jelentős eredménynek kell tekinteni, mivel a második világháborút követően első alkalommal került bele a vallásszabadság kérdése egy

¹ VAJDA Barnabás: Az 1975-ös Helsinki-folyamat értékelése új szempontok alapján. *Eruditio - Educatio* (2012) 4, 1., http://files.barna.webnode.hu/200002116-4c39b4d3de/Helsinki_02_EE-2012.pdf (Letöltés ideje: 2017. 02. 16.)

olyan multilaterális szándéknyilatkozatba, amelynek aláírói közé tartozott a Szovjetunió is. Az említett rész így hangzik:

„[A résztvevő államok] Megerősítik, hogy a vallásos egyesületek, intézmények és szervezetek, amelyek a résztvevő államok alkotmányának keretei között működnek, valamint azok képviselői, kapcsolatba léphetnek egymással, saját tevékenységi körükben működhetnek és találkozhatnak egymással, és információkat is cserélhetnek.”²

A dokumentumrészletnek külön súlyt ad, hogy – jellemző módon – nem található a szövegben semmilyen olyan konkrétum vagy ráutaló részlet, amely ténylegesen kimondaná, hogy mindezt a hívők teljesen szabadon és – negatív – következmények nélkül tehetnék meg. Cinikusan jellemzi a korszakot, hogy mindezt az egyes szovjet befolyási zónán belüli államoknak külön engedélyt kellett adniuk az állampolgáraik számára.

Az egyes pontok – amelyek ugyan nem voltak kötelező érvényűek, de igen jelentős politikai súllyal bírtak – betartására az aláíró felek rendszeresen megrendezésre kerülő utókonferenciákat tartottak. A sorban elsőre 1977-ben Belgrádban került sor.

A belgrádi konferencia

Az utókonferenciát természetesen megelőzte több előkészületi tanácskozás is, amelyeket a magyar sajtó a helyi lapok szintjén is figyelemmel kísért. A Somogyi Néplap már az 1977. februári számában beszámol a várható előtanácskozások és a főtanácskozás várható menetéről,³ míg néhány hónappal később a Dolgozók Lapja augusztus végén tudatja az olvasóit – a korszakellennek megfelelően –, miszerint:

„A most befejeződött előkészítő szakaszban mind keleti, mind nyugati oldalról sok képviselő fejezte ki érdekltségét a közelgő őszi találkozó konstruktív munkájában. Ha kivétel nélkül valóban minden résztvevőt ilyen magatartás vezérel, akkor a belgrádi találkozó kétségtelenül újabb nagy hozzájárulás lesz az európai politikai légkör megjavulásához, az államközi kapcsolatoknak szuverén egyenlőség, a belügyekben való nem avatkozás, - *egyszóval a záródokumentum alapelvei szigorú betartása* [kiemelés tőlem P. Cs.] – alapján történő fejlődéshez.”⁴

A cikkben említett szigorú betartást természetesen a szovjet befolyási övezetben a pártvezetés úgy értelmezte és adott neki helyet, ahogy az aktuális érdekei megkívánták. A fennálló rendszer alapelveiből következően az említett szabad vallásgyakorlat nem tartozott ezek közé a betartandó pontok közé, különösképpen a görögkatolikus felekezettel kapcsolatban nem.

Az idézett újságcikk ugyan kifejezetten pozitív hangot üt meg, de ezzel párhuzamosan a magyar állambiztonság hírszerző szervei több olyan jellegű anyaghoz jutottak hozzá, amelyek szerint a Szentszék kiemelt fontossággal tervezi

² VAJDA pp. 3–4.

³ Somogyi Néplap, 1977. február 1. (33. évfolyam, 26. szám)

⁴ Dolgozók Lapja, 1977. augusztus 6. (30. évfolyam, 184. szám)

előhozni a görögkatolikus kérdést, és annak a mielőbbi stabil rendezését. A problémakör viszont komolyan sérti több szocialista állam, leginkább a Szovjetunió és Románia belügyi érdekeit is.

Ennek a nyugtalanságnak az egyik első jele egy rövidített formában lejegyzett részlet a Szabad Európa Rádió egyik elfogott adásából:

„Poggi⁵ Romániában járt, méghozzá a belgrádi előkészítő konferencia ideje alatt, de nem került ki semmilyen hivatalos közlemény ezzel kapcsolatban. Feltehetően az 1948-ban jogtalanul beolvasztott görögkatolikusok miatt járt ott, amit a Vatikán azóta sem ismert el, és továbbra is egyetlen püspököt ismer el: Márton Áront.”⁶

Luigi Poggi személye a jelentős egyházi pozíciójából fakadóan hivatali ideje alatt végig az állambiztonság feldolgozás alatt állt, és több hálózati személyen keresztül jól ismert volt a III/I-4 Osztály⁷ előtt, köszönhetően többek között „BLANC”⁸ és „KÖMŰVES (SÁNDOR)”⁹ titkos megbízottaknak.

Az állambiztonság számára komoly jelentőséggel bírt, hogy Poggi delegátus fedett módon – és tervei szerint természetesen titokban – ment tárgyalni Romániába. Mindez a magyar szervek gyanúja szerint egy olyan ügyben történt, amely témakörrel kapcsolatban a Vatikán komoly érdeklődést kezdett tanúsítani az utóbbi időszakban. A kérdéskör felmelegítése viszont megítélésük szerint alkalmas lehet ellenük irányuló „bomlasztásra”.

Ezzel szemben „WEINMANN”¹⁰ fedőnevű hálózati személy – aki ekkor igen jó operatív lehetőségekkel bírt a vatikáni belső információk megszerzésében – 1977. június 18-i jelentésében ismételt az állította, hogy a belgrádi értekezleten a Vatikán pozitív szerepet kíván játszani, és ugyan a szentszéki küldött kétségtelenül

⁵ Poggi, Luigi (1917-2010) vatikáni diplomata, 1973-tól az Egyházi Közügyek Tanácsának különleges ügyekkel foglalkozó megbízottja. 1974-től a Szentszék megbízásából „rendkívüli megbízatású apostoli nuncius” és egyben delegátus is, így a kelet-európai kormányokkal való kapcsolattartásért volt felelős. Jelentős szerepet töltött be a Szentszék és a Magyar Népköztársaság között 1973–1986 között

⁶ Szabad Európa Rádió, lejegyzett adás. 1977. július 20. Lásd: ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/73/1.

⁷ A III/I-4 Osztály felelt a vatikáni, az izraeli és az egyházi emigrációval kapcsolatos hírszerzésért és anyaggyűjtésért.

⁸ Bagi István, a Pápai Magyar Intézet rektora 1973–1979 között. „BLANC” fedőnéven volt foglalkoztatva.

⁹ Nagy Töhötöm, négyfogadalmas jezsuita pap, a KALOT egyik alapítója. 1945–1946 között vatikáni diplomata, amely időszakban komoly szerepet vállalt a Szentszék és a Szovjetunió között folytatott titkos tárgyalások során, majd P. Jean-Baptiste Janssens jezsuita provinciális Mindszenty József hercegprimás kérésének eleget téve Dél-Amerikába helyezte. Ott laicizálását követően szabadkőműves lett. A magyar állambiztonság 1966. szeptember 15-én szervezte be hazafias alapon „FRANZ KIRCHENBAUER”, később „KÖMŰVES SÁNDOR” [leggyakrabban használt formája szerint csak „KÖMŰVES”] fedőnéven. Nagy egészen 1979-es haláláig titkos megbízott hálózati személyként végzett kiemelten fontos operatív munkát a magyar szervek számára.

¹⁰ Lai, Benny: jó nevű egyházi ügyekkel foglalkozó újságíró.

beszélni fog az emberi jogokról és azok fontosságáról, de egyik állam ellen sem intéznek majd célzott támadást.¹¹ Továbbá megemlítendő, hogy a belgrádi konferenciával kapcsolatos beérkező információk 1977. szeptember 12-i központi operatív kiértékelése szerint ugyancsak nem volt várható semmilyen komoly ellenséges lépés a Vatikán részéről.¹²

Ugyan október folyamán a magyar szervek folytatták az anyaggyűjtést, valószínűsíthetően magasabb szintű szovjet utasításra, de úgy tűnik, hogy konkrétan ebben az információszerző intézkedésben a hazai társszervek autonóm módon vették ki a részüket.¹³ Az elsődleges kérdés ekkor az volt, hogy milyen módon próbálják meg a saját érdekeik szerint befolyásolni a kialakult helyzetet, és megelőzni még eszkalálódásuk előtt a komolyabb problémákat. Végül az a válasz született, hogy egy dezinformációs aktív intézkedést fognak végrehajtani.

Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan ekkor már megkezdődött a belgrádi konferencia, és egy, a tanácskozásról tudósító által elfogott, 1977. október 16-i anyag szerint:

„A Szentszék a belgrádi tárgyaláson lévő delegáltjának felszólalása bírálja¹⁴ a vallásszabadság korlátozását és a keleti szertartású katolikusok erőszakos beolvasztását az ortodox egyházba. Ezt a felszólalást elsőként az ukrán katolikusok üdvözölték, mivel két országban vannak elnyomva: Szu-ban és Romániában.”¹⁵

Achille Silvestrini 1977. október 7-i beszéde ugyan összességében mértéktartó volt a szocialista országokkal szemben, de a hírszerző szervek által nem várt komoly bírálatot fogalmazott meg a görögkatolikus kérdéssel kapcsolatban:

„Van azonban egy súlyos és nyílt seb is, amelyről nem hallgathatunk és abban a reményben beszélünk róla, hogy azt orvosolni és gyógyítani kell. A keleti szertartású katolikusok sorsáról van szó. Ezek a katolikus közösségek a századok során virágzó vallásos életet éltek. Több százados vallásos hagyományaik vannak, de az új jog, illetve politikai rendben, amely a háború után alakult ki, elvesztették a polgári életben törvényes létjogukat. Ez a tény számunkra azért olyan fájdalmas, mert a vallásszabadság lényegét érinti, azét a szabadságét, amelyet a helsinki okmányok hetedik pontjában foglaltak össze. Eszerint minden embernek joga van ahhoz, hogy hitét saját lelkiismerete szerint megvallhassa [...]”¹⁶

A korszakra jellemző paranoiát és a hirtelen ijedtséget mutatja a felszólalással foglalkozó egyik beszámolóra írt lapszéli jegyzet, amely szerint: „*Hálózati információval rendelkezünk arra vonatkozólag, hogy az egyházi körökben olyan személyek felkészítésével foglalkoznak, akiket arra szánnak, hogy a Szovjetunió*

¹¹ ÁBTL 3.2.4. K/3359 65.

¹² ÁBTL 3.2.5. O-8-552/13 90–93.

¹³ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 84.

¹⁴ Silvestrini, Achille szentszéki küldött 1977. október 7-i felszólalása és értékelése. in B. Snyder, Sarah: *Human Rights Activism and the End of the Cold War: A transnational history of Helsinki Network*. Cambridge University Press, 2011, 102.

¹⁵ Szabad Európa Rádió, lejegyzett adás. 1977. október 16. in ÁBTL 3.2.1. BT-1584/7 73/7.

¹⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 85.

európai területére illegálisan bedobva [sic!] speciális feladatokat hajtsanak végre.”¹⁷ Természetesen ennek az értesülésnek nem kell hitelt adnunk, mivel nehezen képzelhető el egy ilyen aktív támadó intézkedés a Szentszék korabeli eszközeit ismerve. Természetesen amennyiben későbbi kutatások mégis megerősítenék ezt az értesülést, akkor a Vatikán *Ostpolitik*ja némileg módosított színezetet kaphatna mind eszközeit, mind aktivitását tekintve.

A magyar szervek reakciója

A diplomáciai feddével is felérő felszólalás nyilvánvalóan nem nyerte el a moszkvai vezetés tetszését sem, és a „szovjet társszervek igényeinek megfelelően és [...] támogatásával”¹⁸ egy, a Szentszék felé irányuló dezinformációs csatorna nyitásával bízták meg a budapesti szerveket, ahogy az a korszakban már régóta bevett gyakorlat volt.¹⁹ A terv kidolgozását a III/I-4 Osztály kapta feladatul, amely Knopp János r. főhadnagyot bízta meg annak elkészítésével.

Knopp r. főhadnagy 1977. november 18-án mutatta be első alkalommal akciótervezetét Benkő Viktor r. alezredesnek, a III/I-4 Osztály alosztályvezetőjének. Az elvi javaslat elején²⁰ ismerteti, hogy a „III/I-4 Osztály szovjet társszerve a két csoport közti együttműködési megállapodással megegyezően megerősítette azt az igényét, hogy [...] az imperialista fellazítási akciók felderítése, megakadályozása érdekében egyházi vonalon meglévő és megteremthető lehetőségeink révén segítséget vár szervüinktől.”²¹

Később megállapítja, hogy a Szentszék azt követően állt elő ismételtlen a görögkatolikusok helyzetének rendbe hozása ötletével, miután Magyarországon, Lengyelországban, az NDK-ban és Csehszlovákiában is gyakorlati sikereket tudtak elérni az egyes szocialista államokkal történő tárgyalási folyamatok során. Knopp értékelése szerint így a görögkatolikus területen történő szorgalmazott helyreállítási kísérlet a vallási és politikai befolyásolási lehetőség lenne a Szentszék számára.²²

A r. főhadnagy megfogalmazza, hogy az aktív intézkedésük célja elsősorban a Vatikán dezinformálása a szovjet társszervek igényeinek megfelelően. Az eredmény elérése érdekében közvetlen kommunikációs csatornát kívánnak nyitni a Szentszékhez, amely operatív lehetőségeik szerint ekkor Luigi Poggi delegátust

¹⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 84.

¹⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 85.

¹⁹ BOTTONI, Stefano: *Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978.* In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989.* Szerk. BÁNKUTI Gábor–GYARMATI György, ÁBTL-L’Harmattan, Budapest, 2010, pp. 261–289.

²⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 84.

²¹ Az ehhez hasonló gyakran előforduló utalásokból tisztán látható, hogy a szovjet befolyás – mi több gyakran közvetlen irányítás – az 1970-es évek második felében is ugyanolyan súllyal nehezedett Magyarországra, mint az azt megelőző évtizedekben, azaz ezen a téren nem történt lényegi változás a gyakran és tévesen puhának nevezett Kádár-rendszerben sem.

²² ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 85.

jelenti. A hálózati személyeken keresztül megszerzett információkat a szovjet társszervek útmutatása szerint módosítanák, és dezinformációs elemekkel egészítenék ki. A kész dokumentumot egy, a Szentszék számára is megbízható és biztonságosnak tartott diplomáciai csatornán tárnák Poggi elé.

Eredményként a szovjet megbízóik megtéveszthetik, befolyásolhatják a vatikáni diplomatákat és szentszéki külpolitikai irányítóit. Továbbá mellékeredményként megismerhetővé válna számukra az Egyházi Közügyek Tanácsának és a Keleti Egyházak Kongregációjának hírigénye, és ennek ismeretében a szovjet fél kedvezőbb tárgyalási helyzetbe kerül a szovjet-vatikáni tárgyalások során.

A magyar szervek ezentúl mellékeredményként olyan operatív információkhoz juthatnak hozzá, amelyek segítik az egyházi elhárítási szervek munkáját és tájékozottságát. Ezen túlmenően pedig a III/I-4 Osztálya egy addig igen eredményes, de már magas életkorú hálózati személyük²³ perspektivikus pótlására is lehetőségük nyílna.

Az elkészült tervet a III/III-1 Osztályával és a Borsod Megyei RFK III/III Osztályával szorosan együttműködve készítik elő és egyben véleményeztetik is, majd az elkészült változatot a szovjet társszervek rendelkezésére bocsátják. Az akciót felsőbb jóváhagyás esetén 1978. első hónapjaiban indítanák meg.²⁴

Knopp János r. főhadnagy ezt követően egy több hálózati személy egyidejű konspiratív felhasználásából álló, egyben nemzetközi szálakkal is rendelkező kombinációs aktív intézkedési tervet vázolt fel, amely az „ODÜSSZEUSZ” fedőnevet kapta. Három hálózati személy került az akció látókörébe: „ZEUSZ” fedőnevű titkos munkatárs,²⁵ továbbá „BUDAI (GÉZA)”²⁶ és „KÖMÜVES (SÁNDOR)” fedőnevű titkos megbízottak. „ZEUSZ” és „BUDAI” fedőnevű hálózati személyek jól ismerték egymást, mivel „ZEUSZ” „BUDAI” tanára volt az ELTE-n. Továbbá „BUDAI” 1975-től kezdve baráti kapcsolatba került „KÖMÜVES”-sel, azaz Nagy Töhötömmel, mivel édesapja Nagy gyerekkori barátja volt, később pedig az állambiztonság biztatására „KÖMÜVES” felkérte őt, hogy segítsen neki a Világirodalmi Lexikon szerkesztésében.²⁷

²³ Knopp János r. főhadnagy itt kifejezetten Nagy Töhötömrre céloz.

²⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 86.

²⁵ Levárdy Ferenc, volt bencés szerzetes, 1968–1977. között az Országos Műemléki Felügyelőség vezetője, a korszakban már nyugdíjazott egyetemi tanár, korábban az ELTE művészettörténeti tanszékén töltött be vezető pozíciót. „ZEUSZ” fedőnéven hosszú éveken keresztül jelentős operatív munkát végzett titkos megbízotti minőségben. [Keresztes András segítségével sikerült beazonosítani a hálózati személyt, melyet ezúton is köszönök neki.]

²⁶ Az illető személy görögkatolikus pap, jelenleg is jó egészségnek örvendő tölti nyugdíjas éveit kisegítőlelkészként. Több jelentős műve jelent meg egyházművészet témában. Nevét lelkiismereti okokból még nem hozom nyilvánosságra.

²⁷ ÁBTL 3.1.2. M-41916 70.

A tervezet szerint Nagy legenda alkalmazásával felkéri „BUDAI”-t,²⁸ hogy készítsen egy tanulmányt a környező országokban élő görögkatolikusokról és vallási helyzetükről. Amennyiben a művelet sikerrel jár, akkor Nagy Töhötöm ír Poggi delegátusnak egy levelet, amelyben közli, hogy egy barátján keresztül lehetősége nyílt a szocialista államokban élő görögkatolikusok helyzetének megismerésére, mivel ez az igen közeli ismerőse a környező országokban folytat egyháztörténeti célú kutatásokat. „KÖMŰVES” kihangsúlyozná, hogy ez a személy felhasználható lenne ilyen – nagyjából egyházi nézőpontból történő információszerző – célra. Amennyiben az Egyházi Közügyek Tanácsa pozitívan reagál a kezdeményezésre, Nagy felfedi magát „BUDAI” előtt és közli vele, hogy ő a Vatikán szolgálatában tevékenykedik Magyarországon, és megkéri az említett tanulmány elkészítésére. Ezzel pedig egyben szondázni tudják „BUDAI” őszinteségét is, vajon beszámol-e a kapcsolattartójának az esetről.²⁹

Az aktív intézkedés

Amennyiben „BUDAI” megbízhatónak bizonyul, akkor egy próbafeladat során Romániába küldenék, ahol információt tudna gyűjteni – természetesen a megfelelő legendázása mellett. Az út után elkészült beszámolót operatív érdekek szerint módosítanák, és Nagy Töhötömmel lefordíttatnák spanyol nyelvre. Ezt követően küldenék ki a korábban már többszörösen bejártott illegális útvonalon Poggihoz a bécsi nunciaturán keresztül. Így Nagyot is ellenőrizni tudnák, mivel az egyik eredeti fordítást „BUDAI” tartója kapná összehasonlítási célból. Az Egyházi Közügyek Tanácsától kapott feltételes pozitív válasz esetén „BUDAI”-t előkészítenék a szovjetunióbeli útra, melynek legendázásához hasznos lenne a szovjet és esetleg néhány más magyar társszerv együttműködése is, illetve szükséges lenne előljárói és ismerősei előtt megszellőztetni az elutazását. Így olyan információkhoz juthatnak, melyek érdekelhetik a szovjet társszerveket, illetve amennyiben a Vatikán érdeklődne személye felől, akkor az előljárói igazolják, hogy valóban a Szovjetunióba készül. Ezen felül nagy szerepet játszana „ZEUSZ”, a nagytekintélyű művészettörténész is, hogy háttérrel adjon „BUDAI” szakmai anyaggyűjtéséhez is, mivel kiemelten szükséges, hogy az összefoglaló hiteles maradjon tudományos téren is.³⁰

Kiss Oszkár r. alezredes, a III/I-4 osztályvezetője az intézkedéssel kapcsolatban néhány nappal később levelet küldött Benkő Viktornak, a III/I-4-A alosztályvezetőjének, amelyben azt írta, hogy személyesen nagyon jónak tartja a tervet, de úgy tűnik számára, hogy a baráti szervek még nem érzékelték az ebben rejlő lehetőséget, így még ne terjesszék fel jóváhagyásra. Kiss kifejezetten jónak tartotta, hogy a tervezet biztosítja a benne szereplők kölcsönös ellenőrzését, valamint javasolta, hogy ameddig a szovjetek még nem adnak választ, addig megkezdhetik a potenciális résztvevők előzetes ellenőrzését is. Azt tanácsolta, hogy

²⁸ Érdemes megemlíteni, hogy „BUDAI” több esetben is fel volt tüntetve Nagy Töhötöm informátoraként a Pogginak küldött beadványokban, így vélhetően ekkorra már a Szentszéknél is ismerték a nevét.

²⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 88–89.

³⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 90–93.

készítették el „BUDAI”-val az előtanulmányt, amellyel Nagy Töhötöm esetlegesen el tudná ismertetni „BUDAI”-t a Vatikán előtt, ennek következményeként akár „KÖMŰVES” is kiváltható lenne a későbbi akciókból,³¹ mivel már kezdtek rajta látszódni az öregedés negatív jelei.³² Benkő 1977. december 5-i válaszában jelezte, hogy véleménye szerint egy „BUDAI” személyére történő elismertetési akció sok időt venne igénybe, illetve „KÖMŰVES” már korábban megbízta a célszemélyt egy olyan tanulmány készítésével, amely jelzi „BUDAI” szakmai ismereteinek mélységét, továbbá nagyvonalakban jelezték a felhasználható kapcsolatait is.³³

Knopp János a 1978. januári 5-i találkozójukon adta utasításba „KÖMŰVES”-nek, hogy bízta meg „BUDAI”-t egy újabb, a görögkatolikusokat és a belső viszonyait mélységeiben minél jobban feltáró munka megírására.³⁴ A találkozó bő egy hónap múlva, 1978. február 13-án jött létre, amikor „BUDAI” fent járt Budapesten, és meglátogatta Nagy Töhötömöt a lakásán. A felkérés közben „BUDAI” odafordult Nagyhoz, és közölte vele, hogy: *„Ne nézze már őt hülyének, mégis minek lenne neki erre szüksége? Nyugodtan mondja meg, hogy ezt a Vatikán számára kéri, hiszen jól tudja, hogy a szolgálatukban áll, és segíteni akarja őket. Ő ebben nagyon szívesen a segítségére áll és mindenben megpróbál eleget tenni a kérésnek.”*³⁵

„BUDAI” sem a találkozót, sem a „KÖMŰVES”-től kapott feladatát nem ismertette tartóiszjtjével a soron következő találkozásuk alkalmával. Megbízhatatlansága miatt Kiss Oszkár r. alezredes, a III/I-4 osztályvezetője átiratban tudatta 1979. január 7-én Gyurcsán Sándor r. ezredessel, a Borsod-megyei RFK ÁB helyettesével, hogy a 204-135/2/77 számú átiratra hivatkozva a III/III Osztály „BUDAI GÉZA” fedőnevű titkos megbízottjának operatív kombinációban történő felhasználásától elállnak, mivel az egyik operatív kapcsolatuk felkérésére két írásos összefoglalót készített a magyar görögkatolikus egyház helyzetéről, és azokat megbízójának át is adta. Ezeket az írásokat abban a meggyőződésében készítette,³⁶ hogy azzal a Vatikán érdeklődését elégíti ki.³⁷ Ezzel az aktussal végleg lezárult az akcióterv megvalósulási esélye.

Rövid értékelés

A történeti példa több jelentős konfliktuspontot is megvilágít az 1970-es évek második felének közép- és kelet-európai egyházipolitikai helyzetével kapcsolatban. Ugyan ekkora már megindult a Szentszék és az egyes szocialista államok közötti párbeszéd, de Magyarországot leszámítva a görögkatolikusok helyzete koránt sem

³¹ Figyelembe kellett venniük, hogy Nagy Töhötöm ekkor már 71 éves az állambiztonság ebből kifolyólag folyamatosan kereste a lehetséges utódját.

³² ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 148.

³³ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 150.

³⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 189.

³⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 190.

³⁶ Érdekes korszakot kaphatunk ebből az esetből arra vonatkozólag, hogy attól függetlenül, hogy egy papot „hazafias” alapon szerveztek be, ez a tény még abszolút nem jelentette azt, hogy lelkiismereti nézeteivel végig és minden körülmények között szembe is fog menni hálózati munkája során. „BUDAI” is, amikor lehetősége adódott, hogy aktívan szolgálja egyházát és annak céljait, gondolkodás nélkül megtette volna.

³⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8 45.

volt még megfelelően rendezett. A Vatikán a helsinki konferenciáig nem tudott kellően kiállni a védelmükben a multilaterális kötelezettségvállalás nélkül, de amint a nemzetközi politikai helyzet változásai lehetővé tették, azonnal megpróbálta a helyzetük javításának elérését. A Szovjetunió ugyanakkor ezt a belügyeibe való beleszólásként értékelte és nem tervezett javító intézkedéseket hozni a kérdéssel kapcsolatban, így a magyar szervekre osztotta ki ennek a megoldását, mivel ekkorra már régóta Budapest rendelkezett – a szocialista államok közül – a legjobb operatív lehetőségekkel a Szentszék irányába.

A jól kidolgozott, nemzetközi műveleti lehetőséggel is operáló „ODÜSSZEUSZ” fedőnevű aktív intézkedési tervet sikertelensége az egyik, kulcspozíciójú hálózati személy állambiztonsági szempontból való megbízhatatlanságának volt köszönhető: az ügynök a megbízatását vatikáni küldetésésként értékelte, így azt lelkiismereti okból nem jelentette tartótisztjének. A jelentés elmaradása rámutat arra a biztonságpolitikai szempontból igen kényes kérdésre, miszerint a beszervezett egyházi, illetve mélyen hívő személyek sok esetben érthető vallási, vagy lelkiismereti okból nem voltak maradéktalanul lojálisak a magyar szervekhez, így operatív pozíciójuk sok esetben nem volt kiaknázható az állambiztonság által remélt mértékben, sőt ebből kifolyólag akár veszélyeztethette magukat az aktív intézkedéseket is.

Az 1970-es évek második felében megélenkülő *Ostpolitik* a korábbi évekhez képest gyakran keményebben lépett fel az egyházi érdekek érvényesítése okán, de a Szovjetunióval még ekkor sem konfrontálódott visszavonhatatlan mértékben. Ezzel szemben az évtized végére, II. János Pál pápa 1978. október 16-i megválasztását követően a szocialista országokkal szemben folytatott vatikáni politika alapjaiban változott meg, köszönhetően annak, hogy az új egyházfő ténylegesen tapasztalta és belülről ismerte a szocialistának nevezett rendszert.

Felhasznált irodalom:

- BOTTONI, Stefano: *Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978.* In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989.* Szerk. BÁNKUTI Gábor–GYARMATI György, ÁBTL-L’Harmattan, Budapest, 2010, pp. 261–289.
- B. SNYDER, Sarah: *Human Rights Activism and the End of the Cold War: A transnational history of Helsinki Network.* Cambridge University Press, 2011, p. 102.
- VAJDA Barnabás: *Az 1975-ös Helsinki-folyamat értékelése új szempontok alapján.* *Eruditio - Educatio* (2012) 4, 1., http://files.barna.webnode.hu/200002116-4c39b4d3de/Helsinki_02_EE-2012.pdf (Letöltés ideje: 2017. 02. 16.)

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára gyűjteményéből:

- Somogyi Néplap, 1977. február 1. (33. évfolyam, 26. szám)
- Dolgozók Lapja, 1977. augusztus 6. (30. évfolyam, 184. szám)
- Szabad Európa Rádió, lejegyzett adás. 1977. július 20. Lásd: ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 73/1.
- Szabad Európa Rádió, lejegyzett adás. 1977. október 16. in ÁBTL 3.2.1. BT-1584/7 73/7.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 85.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 84.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 85.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 84.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 85.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 86.
- ÁBTL 3.1.2. M-41916 70.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 88–89.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 90–93.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 148.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 150.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 189.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 190.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8 45.
- ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7 84.
- ÁBTL 3.2.4. K/3359 65.
- ÁBTL 3.2.5. O-8-552/13 90–93.